

УДК 791.83.01:03

С.М. Шумакова

ЦИРКОВЕ МИСТЕЦТВО В АСПЕКТІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДІАЛОГІЗМА: ЦИРКОВИЙ ФЕСТИВАЛЬ

Постановка проблеми. Інтеграція України у світовий культурний простір зумовлює пошук нових шляхів формування особистості сучасної людини, що здатна вільно орієнтуватися в культурному різноманітті, толерантно ставитися до представників інших народів та іншого світосприйняття, обумовленого як інтенсифікацією інтеграційної взаємодії країн, народів, культур, так і посиленням тенденції до деструктивності у відносинах між державами і народами. На тлі сучасних глобалізаційних процесів саме етнічність стає показником «інакшості», характеристикою іншого, «чужого»; толерантність виступає в ролі стабілізуючого чинника, основою міжкультурної взаємодії, спрямованої на взаєморозуміння, повагу до особистості Іншого, прийняття його культурного і духовного світів.

Толерантність і генетично, і по суті пов'язана з діалогом культур, є тією специфічною морально-психологічною лінією поведінки, яка забезпечує співпрацю людей, що належать до різних культур.

Необхідно розглядати толерантність як установку на розуміння відмінностей, що визначаються умовою і смисловою позицією для діалогу, точніше – установку на розуміння себе через Іншого, здатність до діалогу, що досягається в процесі пізнання світу і себе, розширення і поглиблення особистісного смислу.

Проблематика міжкультурної толерантності, що характеризується особливим значенням, набула міждисциплінарного наукового характеру. Її багатосторонньому вивченню присвячені численні праці з філософії, культурології, соціології, психології, педагогіки тощо. При цьому, тематика взаємозв'язку толерантності і мистецтва й досі недостатньо розроблена. Між тим, чимало вчених визнають, що саме через пізнання іншої культури, у тому числі й видовищної, людина стає терпимішою, толерантнішою у ставленні до інших народів та інших культурних традицій. У видовищному сегменті культури особлива позиція відводиться цирковому мистецтву, що позиціонується як життєствердне і декларуюче образ досконалої людини, яка розсуває межі доступного. Залучаючи до свого світу, цирк, «позволяющий воспарить над окружающей прозой жизни», «объединяет и сближает разные страны» [7; 5], додамо – різні культури, в чому, власне, і полягає дослідницький інтерес до нього, що відображений в статті.

Актуальність дослідження викликана необхідністю подолання протиріччя між потенційними можливостями циркового мистецтва у формуванні міжкультурної толерантності особистості і відсутністю у вітчизняному циркознавстві спеціальних наукових робіт, присвячених цьому напрямку.

Виявлене протиріччя дозволяє сформулювати *мету статті*, що полягає в теоретичному обґрунтуванні феномена міжкультурної толерантності діалогізма в контексті циркової культури.

Аналіз досліджень і публікацій. Стаття ґрунтується на філософсько-культурологічних підходах, що розкривають діалогічну основу толерантності та діалектику діалогу культур, М.Бахтіна [3], В.Біблера [4]; комунікативній моделі Ю.Лотмана [9]; загальнотеоретичному значенні циркового мистецтва і мистецтвознавчому осмисленні названого феномена, що спирається на праці теоретиків-циркознавців: В.Барінова [1; 2], В.Владимірова [5], Ю.Дмитрієва [6], А.Житницького [8], В.Сергуніна [14] та ін.

Основний матеріал. Ідея діалогу увійшла до проблемного поля філософського мислення і неухильно розширює сферу свого впливу на сучасне життя. Згідно з діалоговою концепцією культури Бахтіна-Біблера, різні культури перебувають у постійному діалозі між

собою, безперервно взаємодіють і взаємодоповнюють одна одну. Усі роздуми М.Бахтіна про культуру мають єдиний сенс – *діалог*, і водночас усі роздуми про діалог – культура, діалогізм у контексті культури. М.Бахтін і В.Біблер вважали, що на межі різних культур індивід бачить себе ззовні, формує себе в регулятивній ідеї особистості.

Діалогічне за своєю природою циркове мистецтво, концентруючи досвід безлічі поколінь, створює свою ціннісну систему людського життя. Цирк століттями вбирає в себе карнавальні форми, фольклорні і етнографічні риси і традиції, найширший спектр культурної символіки, іншими словами, культурну спадщину людства.

У структурі циркового мистецтва усі складові, починаючи з манежу і куполу над ареною, до моделі трюкових комбінацій, наділені знаковою функцією [2; 22-25]. Символічні значення циркових трюків і образів виявляють глибинні зв'язки тілесного і духовного, систему ціннісних орієнтацій свого часу і, зрештою, цілісність людського життя і світу.

Сенс взаємодії циркового мистецтва з реципієнтами різних етнокультурних традицій полягає в осягненні, за терміном В.Медушевського, художнього «Я» циркового твору, його «надлюдини», у встановленні з ним духовно-особистісного контакту, культурного діалогу. Цей механізм – «звернення чужого в своє» – лежить, на нашу думку, в основі професійної діяльності циркового артиста і справляє безпосередній вплив на формування міжкультурної толерантності глядача. Ефект «прийняття» іншого посилює емоційний вплив, специфіка цирку – єдиного у своєму роді мистецтва, в основі якого лежить діяльність, пов'язана з ризиком, що надає можливість «производити впечатление, отличающееся от подобных эмоций, обусловленных другими искусствами» [1; 4]. У цьому контексті також істотним є ставлення, що його сприймає реципієнт у цирковому багатонаціональному артистичному середовищі, яке виступає установкою на етнотолерантну глядацьку поведінку. Циркове мистецтво визначає визнання цінності всього, що об'єднує людей, і повагу до існуючих між ними відмінностей.

Життєствердне циркове мистецтво, з властивою йому тональністю невичерпних веселощів, згладжує складнощі спілкування між людьми, отже, цирк є однією з цеглинок міжкультурного взаєморозуміння, що психологічно зближує людей і обертає «чуже» на «своє». На основі формування толерантної свідомості ідея полікультурності, культурного поліморфізму (принципової багатозначності простору культури) органічна і очевидна.

Найвиразнішою формою втілення зазначеної ідеї, на наш погляд, слід вважати фестиваль. Саме фестиваль, що представляє зірок світової арени, актуальні творчі і технічні новачки та всебічне переосмислення цирку, акцентує увагу як на досягненнях у цирковій культурі, так і популяризації циркового мистецтва, проголошуючи його як основу комунікації. Являючи собою невід'ємну частину культури як знаково-комунікативної системи, цирковий фестиваль є унікальним зразком різнорівневого спілкування, що відкриває можливості для ефективної міжкультурної взаємодії, в результаті якої досягається розуміння і будуються довірливі відносини між представниками різних культур.

Розглядаючи цирковий фестиваль з точки зору його семантики, визначаючи, в чому полягає його повідомлення аудиторії, вважаємо необхідним наголосити на тому що фестиваль актуалізує одночасно різні типи інформації – що надходить ззовні і яка виникає зсередини. Зовнішня інформація відіграє роль збудника, «вызывающего возрастание информации внутри сознания получателя» [9; 18-19]. Йдеться про актуалізацію у рамках циркового фестивалю двох комунікативних моделей: «Я – Він» і «Я – Я». Комунікативна система «Я – Він» забезпечує передачу деякого константного об'єму інформації; у каналі «Я – Я» відбувається її якісна трансформація, що призводить до перебудови самого «Я». У першому випадку адресант передає повідомлення іншому адресату, а сам залишається незмінним у ході цього акту. У другому випадку, передаючи інформацію самому собі, він внутрішньо перебудовує свою суть. Відзначимо, що цирковий форум вибудовує схему активного оперування інформацією. Семантика циркового фестивалю «оформляє» думки про безмежність і різноманіття проявів досконалості людини, іншими словами, зміст фестивалю

визначається як сутність людини в її здатності до удосконалення. Що ж до отримуваної зсередини інформації, яка, на думку Ю.Лотмана, призводить до перебудови власної особистості, то тут семантика циркового фестивалю може бути представлена такою тезою: «осознанное взаимодействие с другими людьми, в процессе которого переход от «мы» к «я» есть переход от понимания чувств, интересов и намерений других людей к пониманию самого себя» [9; 18-19].

Історико-теоретичне осмислення витоків фестивалю, що існують у глибинах святкової культури, дозволяє зробити висновок: цирковий фестиваль синтезує в собі функціональні елементи святкової спадщини. З одного боку, сучасні форуми циркового мистецтва реалізують культурну пам'ять, апелюючи до його традицій, що історично склалися, з іншого – виступають засобом перетворення навколишнього світу. Циркові фестивалі пропагують ідеї духовно-естетичної і фізичної культур і, зрештою, ідеї культурної рівності, сприяючи внутрішньому психологічному оновленню особистості [4; 11].

У сучасному світі цирковий фестиваль, як форум міжкультурного значення, є універсальною формою глобального культуротворчого процесу, що є одночасно способом рефлексії культури в її різноманітті та засобом генерації нової культури, здатної відповідати потребам гіперспівтовариства [12; 13]. Уявлення про цирковий фестиваль, як форму глобальної культури в контексті їх численного існування, визначає можливість повною мірою осмислити місце і значення мистецтва цирку.

Проведення фестивалів і конкурсів циркового мистецтва стало потужним рухом у світі. Статистика свідчить про те, що за останні роки фестивальний рух переживає новий виток розвитку. Помітне прагнення різних вікових (щорічно проводиться чимало дитячих і юнацьких фестивалів і конкурсів) і соціальних груп до відродження «змагальності» традицій та активізації діалогу культур [15; 105].

Історик циркового мистецтва Д.Жандо відзначає: «Когда в 1974 году монакский князь Ренье учредил Международный фестиваль цирка, это начинание мало у кого вызвало энтузиазм, однако, фестиваль стал подлинным событием в мире искусства» [7; 174]. Услід за ним з'являється низка міжнародних і всесвітніх фестивалів та конкурсів циркового мистецтва. Завжди найзначущим з них є згаданий Міжнародний фестиваль у Монте-Карло, нині опікуваний принцесою С.Грімальді, яка продовжила династію коронованих шанувальників циркового мистецтва, і Всесвітній фестиваль «Цирк завтрашнього дня» (Париж).

Сучасна соціокультурна ситуація, що розвивається у рамках глобалізації, демонструє не лише насущну потребу у вивченні семіотики циркової культури, але й актуальність вибраного ракурсу розгляду.

Цирковий фестиваль як міжкультурний форум виступає засобом забезпечення унікального комплексу, в першу чергу, безпосередньої комунікації. Являючи форму глибокої рефлексії, що здійснюється суб'єктом через масову, міжкультурну взаємодію і дозволяє усвідомити себе як частину реального світу, своє місце і роль у ньому, фестиваль стає одним із дієвих засобів, що забезпечують досягнення прагнення до ідеалу громадських стосунків. Так реалізується не лише культуротворчий, але й миротворчий потенціал циркового мистецтва.

Семіосфера фестивалю (семіотичний простір, що за своєю суттю рівний культурі), що виступає як багаторівнева, складна і багатоканальна знакова система, породжує поле уможлижливих знаків, пов'язаних з інформацією, імпліцитно представленою в художньому матеріалі, який актуалізується на фестивалі. Залишаючись невідчутними, такі знаки відтворюються в уяві глядацької аудиторії на рівні концепту. При цьому значущим є виявлення філософської суті циркового фестивалю, що знаходить своє віддзеркалення в естетичних категоріях. Учасники форуму підсвідомо пов'язують її з відродженням деякого ідеального світу з його духовно-фізичним ідеалом людини. Це свято людської досконалості психологічно сприймається супротивним неідеальній буденності [12; 13].

Підсумовуючи, можна зробити наступні *висновки*. У сучасному діалоговому загальнокультурному контексті формує свої смислові поля мистецтво цирку, що, вибудовуючи механізм «звернення чужого в своє», тим самим, розсуваючи кордони між людьми, виступає одним із засобів формування етнокультурної толерантності особистості. Циркове мистецтво визначає визнання цінності всього, що об'єднує людей і повагу до існуючих між ними відмінностей.

На основі формування толерантної свідомості найвиразнішою формою ідеї полікультурності, культурного поліморфізму, обумовленою циркум, виступає цирковий фестиваль. По суті, входження в його сім'юферу зумовлює для його учасників можливість безпосереднього руху по межах культурних сфер, як усередині власної, так і зовні, що сприяє зближенню людей, гармонізації стосунків із самим собою і оточуючим полікультурним світом.

Список використаної літератури

1. **Барінов В.А.** Художественно-образная структура циркового искусства: Монография / В.А. Барінов. – М.: МГУКИ, 2005. – 192 с.
2. **Барінов В.А.** Эстетические эмоции в художественно-образной структуре циркового искусства: автореф. дис... канд. философ. наук: спец. 09.00.04 – «Философская антропология, философия культуры» / В.А. Барінов. – М.: МГУ, 2009. – 15 с.
3. **Бахтин М.М.** Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин. – М.: Худож. лит., 1979. – 412 с.
4. **Библер В.С.** От наукоучения – к логике культуры. Два философских введения в двадцать первый век / В.С. Библер. – М.: Политиздат, 1991. – 413 с.
5. **Владимиров В.А.** Цирк как феномен культуры: автореф. дис... канд. искусств.: спец. 17.00.01 – «Театральное искусство» / В.А. Владимиров. – М., 1986. – 23 с.
6. **Дмитриев Ю.А.** Прекрасное искусство цирка / Ю.А. Дмитриев. – М.: Искусство, 1996. – 528 с.
7. **Жандо Д.** История мирового цирка / Д.Жандо; Пер. с фр.; Предисл., послесл. О.Гринберг, В.Мильчиной. – М.: Искусство, 1984. – 192 с.; ил.
8. **Житницький А.З.** Циркове мистецтво як складова частина української культури / А.З. Житницький, О.А. Житницький // Культура України: Зб. ст. – Х., 1996. – Вип. 3. – С. 193-197.
9. **Лотман Ю.М.** Каноническое искусство как информационный парадокс / Ю.М. Лотман // Статьи по семиотике культуры и искусства (Серия «Мир искусств»). – СПб.: Академический проект, 2002. – С. 314-321.
10. **Меньшиков А.М.** Фестиваль как социокультурный феномен современного театрального процесса: автореф. дис... канд. искусств.: спец. 17.00.01 – «Театральное искусство» / А.М. Меньшиков. – М.: РАТИ. – 2004. – 20 с.
11. **Мердок Дж. П.** Общий знаменатель культур / Дж. П. Мердок // Культурология: Дайджест. – М., 2005. – № 1. – С. 203.
12. **Николаева П.В.** Семиотика фестиваля как формы праздничной культуры: автореф. дис... канд. культурологии: спец. 24.00.01 – «Теория и история культуры» / П.В. Николаева. – Краснодар, 2010. – 22 с.
13. **Резникова Е.И.** Фестиваль искусств как синтетическое художественное пространство: автореф. дис... канд. искусств.: спец. 17.00.09 – «Теория и история искусства» / Е.И. Резникова. – СПб., 2006. – 20 с.
14. **Сергунин В.В.** Современный цирк. Поиск смыслов / В.В. Сергунин // Ргоцирк. – 2005. – № 5. – С. 66-69.
15. **Тульчинский Г.А.** Менеджмент специальных событий в сфере культуры / Г.А. Тульчинский. – СПб.: Планета музыки, 2009. – 309 с.

Резюме

Аналізується феномен циркового мистецтва в контексті психологічного зближення людей і виявляється його значущість у процесі звернення «чужого» в «своє», обґрунтовується потенціал циркового мистецтва як засобу формування етнокультурної толерантності особистості.

Ключові слова: циркове мистецтво, культурний діалог, цирковий фестиваль, толерантність, міжкультурна взаємодія.

Summary

Shumakova S.M. Circus art in aspect of cross-cultural tolerance of dialogue: circus festival

Article addresses to consideration of a phenomenon of circus art in an interaction context, more precisely, psychological rapprochement of people, and reveals its importance in the course of the address of «stranger» to, otherwise, proves the potential of circus art as means of formation of ethno-cultural tolerance of the personality actual at the moment.

Key words: circus art, cultural dialogue, circus festival, tolerance, cross-cultural interaction.

Аннотация

Анализируется феномен циркового искусства в контексте взаимодействия психологического сближения людей, выявляется его значимость в процессе обращения «чужого» в «свое», обосновывается потенциал циркового искусства как средства формирования этнокультурной толерантности личности.

Ключевые слова: цирковое искусство, культурный диалог, цирковой фестиваль, толерантность, межкультурное взаимодействие.

Надійшла до редакції 12.11.2013 р.